

Eugeniusz Z. Zdrojewski*

ZASOBY LUDZKIE CZYNNIKIEM AKTYWIZACJI OBSZARÓW WIEJSKICH

Zarys treści: Obszary wiejskie zamieszkuje blisko 40% ogólnej liczby mieszkańców Polski. Ze względu na strukturę wieku, korzystne przeobrażenia innych struktur i przedstawione w opracowaniu współczynniki reprodukcji – zasoby demograficzne wsi stanowią znaczący potencjał rozwojowy. Należy dołożyć wszelkich starań, aby został on jak najlepiej wykorzystany. Głównym kierunkiem aktywizacji powinien być wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich.

Słowa kluczowe: kapitał ludzki, zasoby ludzkie, struktura demograficzna, struktura społeczno-zawodowa ludności, obszary wiejskie, potencjał rozwojowy.

Wstęp

Na każdym większym terytorium utrzymują się pewne różnice w poziomie rozwoju gospodarczego oraz jakości życia mieszkańców. Wiąże się to m.in. z posiadanymi zasobami ludzkimi, sposobami ich kształtowania, ich jakością i rolą odgrywaną w życiu społecznym.

Jednym z najistotniejszych czynników społeczno-ekonomicznych rozwoju kraju czy poszczególnych regionów, jest kapitał ludzki. Jego zasoby i rola są uwarunkowane nie tylko wielkością populacji danego terytorium, lecz przede wszystkim wiedzą, umiejętnościami, przedsiębiorczością, kreatywnością, zdrowiem mieszkańców wydzielonego obszaru. Wszystkie te i inne pożądane cechy są kształtowane przez tzw. inwestycje demograficzne, służące rozwojowi potencjału biologicznego i intelektualnego.

Oblicze demograficzne danego obszaru i w określonym czasie, jest rezultatem długotrwałych przemian ludnościowych, dokonujących się pod wpływem wielu czynników. Podstawowe znaczenie spośród nich mają cztery następujące procesy: rodności, umieralności, migracji, dynamiki i kierunków rozwoju społeczno-gospodarczego.

W Polsce, w ostatniej dekadzie minionego i na początku XXI w. nastąpiły dość radykalne zmiany ludnościowe, co potwierdzają zmienne opisujące

---

* Zakład Zarządzania, Instytut Ekonomii i Zarządzania, Politechnika Koszalińska, profesor

najważniejsze zjawiska, procesy i struktury demograficzne, przedstawione niżej w tabelach. Przede wszystkim osłabieniu uległa dynamika przyrostu naturalnego oraz ogólne rozmiary i natężenie mobilności przestrzennej ludności. Oprócz malejącej mobilności terytorialnej, zauważalne zmiany dotyczą też podstawowych kierunków ruchu wędrownego i demograficznych cech migrantów. Nie pozostało to oczywiście bez wpływu na przestrzenną strukturę populacji, zmiany liczebnych proporcji mieszkańców miast i wsi, zmiany niektórych struktur i procesu reprodukcji ludności.

Przez wiele lat fascynował nas rozwój urbanizacji w Polsce. Na obszarach wiejskich kraju pozostał jednak znaczący odsetek ogółu ludności, a w ostatnich latach obserwujemy nawet wzrost liczebny. Warto dodać przy tym, że pod względem jakościowym jest to dość odmienna populacja (np. pod względem poziomu wykształcenia, źródeł utrzymani itp.) niż kilkanaście lat wcześniej.

Zasoby ludzkie obszarów wiejskich stanowią, więc bardzo znaczący czynnik rozwoju wsi. Abstrahujemy tu oczywiście od rzeczywistego poziomu wykorzystania tego potencjału.

Głównym celem opracowania jest, więc ukazanie zmian stanu liczebnego, wybranych cech ludności wiejskiej i procesów (czynników) ją kształtujących, w porównaniu z mieszkańcami miast. Uwagę skoncentrowano na ostatnich latach minionego wieku i na kilku pierwszych latach nowego stulecia.

Opracowanie wykonano przede wszystkim na podstawie danych statystycznych. Zasadnicze znaczenie miały publikacje GUS, zwłaszcza odpowiednie edycje Rocznika Demograficznego, Małego Rocznika Statystycznego i Rocznika Statystycznego RP. Zawierają one niezbędne dane liczbowe, a także liczne wskaźniki i współczynniki charakteryzujące różnorodne zjawiska, procesy i struktury demograficzne, do których w bieżących analizach i ocenach zwykle nie przywiązujemy większej wagi.

Ze względu na źródłowy charakter opracowania, w niewielkim zakresie skorzystano z bogatej literatury przedmiotu. Najbardziej przydatne okazały się publikacje o charakterze retrospektywnym i ogólnym, które łącznie z pozycjami źródłowymi wykazano w końcowej części artykułu. Są to wybrane prace takich autorów jak: J. Balicki, E. Frączak i Ch. Nam, A. Potrykowska, G. Węclawowicz, E. Z. Zdrojewski oraz zbiór opracowań pod redakcją Z. Strzeleckiego pt.: „Procesy demograficzne u progu XXI w.”.

Zmiany stanu liczebnego mieszkańców miast i wsi

Dane spisów ludności z lat 1978, 1988 i 2002 wskazują na stały liczebny i procentowy przyrost ludności miejskiej (tabela 1). Jednakże w końcu 2004 r. udział mieszkańców miast uległ zmniejszeniu do poziomu 61,5% [Rocznik Demograficzny 2005, s. 40]. Oznacza to, iż ludność mieszkająca na obszarach wiejskich stanowi ponad 38% populacji Polski. W porównaniu z europejskimi i wysoko rozwiniętymi krajami innych kontynentów, jest to wskaźnik bardzo wysoki. Wieś dysponuje, więc ogromnym potencjałem demograficznym.

Tabela 1. Ludność Polski na podstawie spisów

Table 1 Population of Poland on the bases of censuses

Data spisu	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Udział w % ogółu ludności		Liczba osób na 1 km ²
	w tysiącach			miejskie j	wiejskie j	
7 XII 1978	35 061	17 079	17 982	57,5	42,5	112
7 XII 1988	37 879	18 465	19 414	61,2	38,8	121
20 V 2002	38 230	18 516	19 714	61,8	38,2	122

Źródło: Mały Rocznik Statystyczny Polski 2004, GUS, s. 107.

Source: Mały Rocznik Statystyczny Polski 2004, GUS, p. 107

Z danych tabeli 2 wynika, że ogólny stan zaludnienia kraju już od szeregu lat ulega zmniejszeniu. Do niedawna ubytki były powodowane jedynie ujemnym saldem migracji zagranicznych. Począwszy od 2002 r. znak ujemny wykazuje również przyrost naturalny. Dotyczy to jednak wyłącznie miast. Chociaż na skutek zmian administracyjnych wieś co roku traci pewną liczbę mieszkańców, to jednak straty te są z nadwyżką rekompensowane przez przyrost naturalny i migracyjny. To powoduje wzrost liczebny ludności wiejskiej.

Tabela 2. Bilans ludności Polski w miastach i na wsi (w tys.)

Table 2. Balance of the population of Poland in cities and villages (in thousands.)

Lata	Stan ludności w dniu 1 I	Przyrost rzeczywisty			Saldo zmian administracyjnych	Stan ludności w dniu 31 XII ¹
		ogółem	przyrost naturalny	ogólne saldo migracji ^a		
Ogółem						
2000	38 653,6	-9,4	10,3	-19,7	X	38 554,0
2001	38 254,0	-11,7	5,0	-16,7	X	38 242,2
2002	38 242,2	-23,6	-5,7	-17,9	X	38 218,5
2003	38 218,5	-27,9	-14,1	-13,8	X	38 190,6
2004	38 190,6	-16,8	-7,4	-9,4	X	38 173,8
2005	38 173,8	-16,8	-3,9	-12,9	X	38 157,1
Miasta						
2000	23 894,2	-30,5	-9,9	-20,6	+19,6	23 670,3 ^b
2001	23 670,3	-29,8	-9,9	-19,9	+14,2	23 626,8 ^b
2002	23 626,8	-48,1	-16,1	-32,0	+1,9	23 571,2 ^b
2003	23 571,2	-57,9	-16,7	-41,2	+4,3	23 513,4 ^b
2004	23 513,4	-60,3	-11,6	-48,7	+6,1	23 470,1 ^b
2005	23 470,1	-51,3	-8,2	-43,1	+12,6	23 423,7
Wieś						
2000	14 759,4	+21,1	20,2	+0,9	-19,6	14 583,7 ^b
2001	14 583,7	+18,1	14,9	+3,2	-14,2	14 615,4 ^b
2002	14 615,4	+24,5	10,4	+14,1	-1,9	14 647,3 ^b
2003	14 647,3	+30,0	2,6	+27,4	-4,3	14 677,2 ^b
2004	14 677,2	+43,6	4,2	+39,4	-6,1	14 703,3 ^b
2005	14 703,7	+34,5	4,3	+30,2	-12,6	14 733,4

Źródło: Rocznik Demograficzny 2005, GUS, s. 74-75; Rocznik Demograficzny 2006, GUS, s. 78-79.

Source: Rocznik Demograficzny 2005, GUS, p. 74-75; Rocznik Demograficzny 2006, GUS, p. 78-79.

Ruch naturalny i wędrownikowy ludności

Przedstawione wyżej przemiany, są przede wszystkim rezultatem zmian dokonujących się w składnikach ruchu naturalnego i wędrownikowego ludności, zaprezentowanych w tabelach 3, 4 i 5. Pomijając tu liczne szczegóły, zwróćmy uwagę na pewne charakterystyczne zmiany, dotyczące zwłaszcza ludności wiejskiej.

¹ ^a W migracjach wewnętrznych liczby dotyczą osób meldujących się na pobyt stały. ^b Różnice bilansowe spowodowane są uwzględnieniem różnicy sald migracji osób meldujących się na pobyt czasowy ponad 2 miesiące.

Tabela 3. Ruch naturalny ludności

Table 3. Vital statistics

Wyszczególnienie	1995	2000	2001 ^{a2}	2002	2003	2004	2005
Ogółem – na 1 000 ludności							
Małżeństwa	5,4	5,5	5,1	5,0	5,1	5,0	5,4
Rozwody	1,0	1,1	1,2	1,2	1,3	1,5	1,8
Urodzenia żywe	11,2	9,8	9,6	9,3	9,2	9,3	9,6
Zgony	10,0	9,5	9,5	9,4	9,6	9,5	9,7
Przyrost naturalny	1,2	0,3	0,1	-0,1	-0,4	-0,2	-0,1
Miasta – na 1 000 ludności							
Małżeństwa	5,1	5,4	5,0	4,9	5,1	5,0	5,4
Rozwody	1,3	1,5	1,6	1,6	1,7	2,0	2,3
Urodzenia żywe	9,8	8,8	8,7	8,4	8,5	8,8	9,0
Zgony	9,4	9,2	9,1	9,1	9,2	9,3	9,4
Przyrost naturalny	0,4	-0,4	-0,4	-0,7	-0,7	-0,5	-0,4
Wieś – na 1 000 ludności							
Małżeństwa	5,8	5,6	5,2	5,2	5,2	5,1	5,5
Rozwody	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	0,7	0,9
Urodzenia żywe	13,5	11,4	11,0	10,6	10,3	10,2	10,3
Zgony	11,0	10,1	10,0	9,9	10,1	9,9	10,1
Przyrost naturalny	2,5	1,3	1,0	0,7	0,2	0,3	0,3
Zgony niemowląt na 1 000 urodzeń żywych							
razem	13,6	8,1	7,7	7,5	7,0	6,8	6,4
miasta	13,7	8,3	7,7	7,9	7,3	7,1	6,3
wieś	13,5	7,9	7,7	7,1	6,8	6,4	6,5
Urodzenia żywe na 1 zgon							
razem	1,122	1,028	1,014	0,984	0,961	0,980	0,989
miasta	1,042	0,955	0,954	0,924	0,923	0,946	0,963
wieś	1,231	1,135	1,101	1,072	1,018	1,029	1,029

Źródło: Mały Rocznik Statystyczny Polski 2004, GUS, s. 119; Rocznik Demograficzny 2005, GUS, s. 28-35, 321; Mały Rocznik Statystyczny Polski 2006, GUS, s. 120.

Source: Mały Rocznik Statystyczny Polski 2004, GUS, p. 119; Rocznik Demograficzny 2005, GUS, p. 28-35, 321; Mały Rocznik Statystyczny Polski 2006, GUS, p. 120.

Jeszcze w latach 1995 i 1999, a nawet w 2000 r., liczba zawieranych związków małżeńskich w przeliczeniu na 1 000 ludności oscylowała wokół 5,5.

² ^aPrzy uwzględnieniu ludności zbilansowanej w oparciu o wyniki NSP 2002 r.

W następnych latach nastąpił spadek wartości tego współczynnika. We wszystkich latach uwzględnionych w tabeli 3, wartości jego na obszarach wiejskich kształtowały się na wyższym poziomie niż w miastach. Odwrotną sytuację obserwujemy w odniesieniu do rozpadu małżeństw.

Podstawowe znaczenie dla odnawialności pokoleń mają urodzenia żywe. Zwraca uwagę to, że wraz ze spadkiem współczynników małżeńskości, mniejsze wartości cechują też współczynniki urodzeń. Ponadto warto zwrócić uwagę na to, że na obszarach wiejskich w porównaniu z miastami są one stale wyższe.

W Polsce, podobnie jak i w wielu innych krajach, rośnie odsetek urodzeń pozamałżeńskich [Rocznik Demograficzny 2005, s. 302-303]. Przeciętnie w całym kraju udział ten wzrósł z 4,8% w 1980 r. do 17,1% w 2004 r., przy czym w miastach odpowiednio z 5,2% do 20,2%, a na wsi z 4,2% do 13,0%.

Drugim składnikiem decydującym o poziomie przyrostu naturalnego są zgony. Od początku obecnego stulecia oscylują one w skali globalnej na poziomie około 9,5 na 1 000 ludności, przy czym ich wartości w miastach są nieco mniejsze, a na wsi – znacznie większe. Ma to związek ze zróżnicowaną strukturą ludności według wieku, ogólnym poziomem higieny oraz utrudnionym dostępem do placówek ochrony zdrowia na wsi.

Na ogólny poziom umieralności, istotny wpływ mają zgony niemowląt. Na uwagę zasługuje to, że charakteryzuje je trend malejący oraz to, że na obszarach wiejskich współczynniki kształtują się na niższym poziomie niż w miastach (z wyjątkiem 2005 r.).

Pod wpływem urodzeń i zgonów, kształtuje się przyrost naturalny, co oznacza, iż jest on wypadkową tych dwóch rodzajów zdarzeń demograficznych. Z danych tabeli 3 wynika, że w skali ogólnej do 2001 r. włącznie charakteryzowały go wartości dodatnie, chociaż malejące, a od następnego roku – mamy już do czynienia ze znakiem ujemnym. Możemy, więc mówić o ubytku naturalnym ludności, który jest charakterystyczny jedynie dla miast. Na obszarach wiejskich stale dostrzegamy wartości ze znakiem dodatnim, chociaż kształtują się one na coraz niższym poziomie.

Na ogólny poziom przyrostu rzeczywistego, jego zmiany w czasie i w przestrzeni oraz w różnorodnych strukturach ludności, istotny wpływ wywierają migracje definitywne ludności.

Tabela 4. Migracje wewnętrzne ludności Polski na pobyt stały (w tys.)

Table 4 Inertial migration of the population of Poland for permanent stay (in thousands.)

Wyszczególnienie	2000	2002	2003	2004	2005
Miasta napływ	221,3	225,3	235,7	229,5	230,4
odpływ	225,5	243,3	266,1	271,1	263,0
Wieś napływ	172,8	177,9	194,8	203,1	192,4
odpływ	168,6	160,3	164,4	161,5	159,8
Saldo migracji w miastach	-4,2	-17,6	-30,4	-41,6	-32,6

Źródło: Mały Rocznik Statystyczny Polski 2004, GUS, Warszawa, s. 127; Rocznik Demograficzny 2005, GUS, s. 32-35; Mały Rocznik Statystyczny Polski 2006, GUS, Warszawa, s. 128.

Source: Mały Rocznik Statystyczny Polski 2004, GUS, Warszawa, p. 127; Rocznik Demograficzny 2005, GUS, p. 32-35; Mały Rocznik Statystyczny Polski 2006, GUS, Warszawa, p. 128.

W tabeli 4 przedstawiono migracje wewnątrz krajowe, które ze względu na ich liczbowe rozmiary mają znaczenie podstawowe. Zauważa się, że napływ do miast, jest co roku znacznie mniejszy od wymeldowań z pobytu stałego (tj. odpływu). W rezultacie, na skutek przemieszczeń terytorialnych ludności, miasta uzyskują salda ujemne. Przyrosty migracyjne wykazują oczywiście obszary wiejskie.

Wędrowniki wewnętrzne i ich rola w przemianach ludnościowych, są oczywiście w pewnym stopniu modyfikowane przez migracje zagraniczne. Z danych GUS wynika [Rocznik Demograficzny 2005, s. 28-35], że łączne saldo w przeliczeniu na 1 000 ludności wynosiło na początku aktualnego układu administracyjnego -0,4 a w 2004 r. -0,2. Przez cały ten okres miasta wykazywały również salda ujemne (od -0,4 do -2,1), a wieś wynik ujemny (- 0,3) wykazywała jedynie w 1999 r., a począwszy od roku następnego uzyskuje salda dodatnie (do +2,7 w 2004 r. i +2,0 w 2005 r.).

Zaobserwowane i przedstawione zmiany, potwierdzają bardziej syntetyczne miary (współczynniki i wskaźniki) zamieszczone w tabeli 5. Zauważamy m.in., że wskaźniki efektywności migracji zagranicznych zarówno w odniesieniu do miast jak i do wsi mają znaki ujemne, natomiast w przypadku wędrowek wewnątrz krajowych na wsi przybrały w ostatnich kilku latach wartości dodatnie.

Warto dodać, że oprócz reprodukcji ludności brutto, oblicza się również współczynniki reprodukcji netto, które kształtują się na nieco niższym poziomie. Korzystając z danych GUS [Rocznik Demograficzny 2005, s.321], możemy tu poinformować, że wartości ogólnokrajowe kształtowały się kolejno w latach 1990 i 2004 na poziomie 0,967 i 0,590, w miastach wynosiły 0,837 i 0,541, a na wsi 1,179 oraz 0,672.

Tabela 5. Zmiany w strukturze i ruchu ludności Polski

Table 5. Change in the structure and vital statistics of the population of Poland

Lata	Na 100 mężczyzn przypada kobiet	Kobiety w wieku 15-49 lat (1950 =100)	Współczynniki			Wskaźniki efektywności migracji w %	
			dynamiki demograficznej	dziętności ogólnej	reprodukcji brutto	zagranicznych	wewnętrznych
Ogółem							
1999	106	146	1,002	1,366	0,664	-48,2	X
2000	106	144	1,028	1,367	0,663	-57,3	X
2002	107	143	0,984	1,249	0,606	-57,7	X
2004	107	142	0,980	1,227	0,595	-33,1	X
2005	107	141	0,989	1,243	0,604	-40,7	X
Miasta							
1999	109	239	0,931	1,201	0,583	-53,5	1,3
2000	110	236	0,955	1,201	0,583	-61,4	-2,1
2002	110	231	0,924	1,110	0,537	-61,1	-8,7
2004	111	226	0,946	1,124	0,544	-34,6	-17,7
2005	111	223	0,963	1,149	0,557	-44,1	-14,3
Wieś							
1999	100	85	1,102	1,640	0,799	-25,1	-1,3
2000	101	84	1,135	1,652	0,805	-43,1	+2,1
2002	101	85	1,072	1,488	0,725	-47,0	+8,7
2004	101	86	1,029	1,400	0,681	-28,9	+17,7
2005	101	87	1,029	1,399	0,682	-30,7	+14,3

Źródło: Rocznik Demograficzny 2005, GUS, 54-59 i 321; Rocznik Demograficzny 2006, GUS, s. 54-59.

Source: Rocznik Demograficzny 2005, GUS, 54-59 i 321; Rocznik Demograficzny 2006, GUS, p. 54-59.

Zmiany struktury demograficznej

Podstawowe znaczenie dla procesu reprodukcji ludności, ma struktura populacji według płci (tabela 5) i wieku (tabele 6 i 7).

Pod względem płci, ludność Polski nie jest zbyt zróżnicowana i przeciętnie w skali kraju na 100 mężczyzn przypada 106-107 kobiet. Oczywiście większe zróżnicowanie wskaźnika maskulinizacji ujawnia się przy uwzględnieniu podziału na miasta (111 w 2005 r.) i wieś (około 101).

Tabela 6. Zmiany struktury ludności Polski według wieku ³

Table 6 . Changes in the structure of the population of Poland by age

Lata	Ludność w wieku						
	Poniżej 20 lat		65 lat i więcej	produkcyjnym ^a	razem	przedprodukcyjnym	poprodukcyjnym
	razem	w tym					
	w % ogółem				na 100 w wieku produkcyjnym		
Ogółem							
1999	28,3	19,6	12,1	60,6	65	41	24
2000	27,8	19,1	12,4	60,8	64	40	24
2002	26,3	17,8	12,8	62,2	60	36	24
2004	24,5	16,7	13,1	63,5	57	33	24
2005	23,7	16,2	13,1	64,0	56	32	24
Miasta							
1999	26,5	17,7	11,4	63,0	59	37	22
2000	25,9	17,1	11,7	63,3	58	35	23
2002	24,1	15,9	12,3	64,7	55	32	23
2004	22,4	14,9	12,9	65,7	52	29	23
2005	21,6	14,5	13,1	66,0	52	28	24
Wieś							
1999	31,0	22,5	13,2	56,7	76	49	27
2000	30,9	22,2	13,4	56,8	76	49	27
2002	29,7	20,9	13,5	58,4	72	45	27
2004	27,9	19,6	13,6	60,0	67	41	26
2005	27,1	18,9	13,6	60,2	65	39	25

Źródło: Rocznik Demograficzny 2005, GUS, s. 54-59; Rocznik Demograficzny 2006, GUS, s. 54-59.

³ ^aMężczyźni w wieku 18-64 lata, kobiety w wieku 18-59 lat.

Source: Rocznik Demograficzny 2005, GUS, s. 54-59; Rocznik Demograficzny 2006, GUS, p. 54-59.

Pewne różnice zauważa się też w obrębie poszczególnych województw – w 2004 r. od 104,4 (podkarpackie) do 109,7 (łódzkie), przy średniej krajowej wynoszącej dokładnie 106,7. Na relatywnie wyższym poziomie wskaźniki maskulinizacji kształtują się w miastach, przy czym najniższy jego poziom w 2004 r. odnotowano w województwie śląskim (107,8), najwyższy zaś w łódzkim (114,6), podczas gdy średnia krajowa dla miast wynosiła 110,5.

Obszary wiejskie są znacznie słabiej sfeminizowane. Przeciętnie w kraju na 100 mężczyzn przypada 100,8 kobiet, najmniej w Podlaskiem (97,8), a najwięcej w Opolskiem (103,2). Oprócz województwa podlaskiego jeszcze w trzech innych regionach na obszarach wiejskich ujawnia się pewien niedobór kobiet. Są to województwa: warmińsko-mazurskie (97,9), pomorskie (98,4) i zachodniopomorskie (98,8) – por. Rocznik Demograficzny 2005, s. 76.

Interesująco przedstawia się struktura mieszkańców miast i wsi według wieku. Zwróćmy uwagę na dwie grupy wieku (tabela 6). Zarówno wyższy udział procentowy dzieci w wieku od 0 do 14 lat, jak też osób starszych liczących 65 lat i więcej jest charakterystyczny dla wsi.

Prawidłowość tę potwierdza również trójdzielny podział populacji. Ludność w wieku produkcyjnym w większości zamieszkuje miasta. Natomiast zarówno ludność w wieku przed- jak i poprodukcyjnym występuje głównie na obszarach wiejskich.

Analiza mediany wieku (tabela 7) wskazuje, że względnie „młodsza” ludność zamieszkuje wieś. Prawidłowość ta dotyczy mężczyzn i kobiet.

Tabela 7. Mediana^{4a} wieku ludności Polski

Table 7. Median of the age of population of Poland

Lata	Ogółem	Męż- czyźni	Ko- biety	Miasto			Wieś		
				razem	mężczyźni	kobiety	razem	mężczyźni	kobiety
1995	34,0	32,3	35,7	35,1	33,2	36,7	32,2	31,0	33,6
2000	35,4	33,4	37,4	36,6	34,2	38,8	33,5	32,2	34,9
2003	36,2	34,2	38,3	37,5	35,0	39,9	34,2	33,0	35,6
2004	36,5	34,4	38,6	37,7	35,2	40,2	34,6	33,3	35,9
2005	36,7	34,7	38,9	38,0	35,5	40,5	34,8	33,6	36,2

Źródło: Rocznik Demograficzny 2005, GUS, s. 150; Rocznik Demograficzny 2006, GUS, s. 154.

^{4a}Wiek środkowy.

Source: Rocznik Demograficzny 2005, GUS, p. 150; Rocznik Demograficzny 2006, GUS, p. 154.

Ludność według poziomu wykształcenia

W procesie rozwoju społeczno-gospodarczego i postępu cywilizacyjnego, istotną rolę odgrywa poziom wykształcenia ludności. Wyniki kolejnych spisów powszechnych, a także szacunki wykonane dla 2004 r. pokazują, że ogólny poziom wykształcenia ludności ulega stałej poprawie (por. tabela 8).

Tabela 8. Ludność według poziomu wykształcenia – wyniki spisów oraz szacunki (w odsetkach)^{a5}

Table 8. Population by education level – results of censuses and estimates (in percentages)

Wyszczególnienie	Ogółem	w tym z wykształceniem				
		wyższym	średnim i politechnicznym	zasadniczym zawodowym	gimnazjalnym	podstawowym ukończonym
Ogółem 1978	100,0	4,5	19,9	17,4	X	45,7
1988	100,0	6,5	24,7	23,6	X	38,8
2002	100,0	10,2	32,7	24,1	X	28,2
2002 ^b	100,0	9,9	31,5	23,2	X	29,8
2004 ^b	100,0	13,0	33,0	23,3	5,1	23,0
miasta	100,0	17,5	38,0	21,3	4,4	16,8
wieś	100,0	5,4	24,5	29,4	5,8	31,9
Mężczyźni 1978	100,0	5,5	17,2	23,8	X	43,3
1988	100,0	7,2	20,6	31,5	X	35,6
2002	100,0	9,7	28,7	31,3	X	26,2
2002 ^b	100,0	9,3	27,6	30,1	X	28,0
2004 ^b	100,0	11,7	29,8	30,0	5,4	21,2
miasta	100,0	16,9	35,0	26,9	4,8	14,8
wieś	100,0	4,7	21,7	37,2	5,9	20,4
Kobiety 1978	100,0	3,6	22,2	11,4	X	47,6
1988	100,0	5,9	28,4	16,3	X	41,5
2002	100,0	10,8	36,3	17,5	X	29,9
2002 ^b	100,0	10,4	35,0	16,9	X	31,4
2004 ^b	100,0	14,2	36,0	17,2	4,8	24,7
miasta	100,0	18,1	40,7	16,3	4,1	18,6
wieś	100,0	6,1	27,2	21,6	5,7	34,4

Źródło: Rocznik Demograficzny 2005, GUS, s. 154-155

^a Ludność w wieku 15 lat i więcej

^b Ludność w wieku 13 lat i więcej; dla 2004 r. szacunki metodą bilansową.

Source: Rocznik Demograficzny 2005, GUS, p. 154-155

Obserwujemy systematyczny wzrost odsetka ludności z wykształceniem wyższym oraz średnim i policealnym. Od 1988 r. niewielkim zmianom ulega procentowy udział osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym. Stale jednak zmniejszeniu ulega odsetek ludności jedynie z wykształceniem podstawowym. Spostrzeżenia te dotyczą zarówno mężczyzn jak i kobiet.

Tylko pozornie obraz ten wydaje się niezbyt klarowny ze względu na to, że wyniki NSP z 2002 r. GUS podaje w dwóch wersjach, tzn. biorąc pod uwagę ludność liczącą 15 i więcej lat, oraz na poziomie nieco niższym, tj. 13 lat i więcej.

Dane z ostatniego spisu ludności oraz szacunki dla 2004 r. GUS podaje w rozbiciu na miasto i wieś. Rok 2004 uwzględniono w tabeli 8. Warto, więc dodać, że w 2002 r. ludność z wykształceniem wyższym stanowiła w ogóle 9,9% (w miastach 13,7%, a na wsi 4,3%), ze średnim i policealnym – odpowiednio 31,5%, 38,5% i 22,4%, z zasadniczym zawodowym 23,2%, 21,1% i 29,2%, a z podstawowym ukończonym 29,8%, 22,2% oraz 38,3%.

Od niedawna w Polsce wyodrębnia się również wykształcenie gimnazjalne. Udział tej kategorii osób wśród całej populacji w wieku 13 lat i więcej, z każdym rokiem rośnie. W 2002 r. stanowiły one 1,8%, rok później 3,5%, a w 2004 r. 5,1%, z tego w miastach 4,4%, na wsi 5,8%.

Ludność według głównego źródła utrzymania

W Polsce następuje również przebudowa struktury zawodowej ludności, zwłaszcza pod wpływem transformacji ustrojowej i rekonstrukcji gospodarki. W tabeli 9 przedstawiono wyniki NSP z 2002 r. Z pracy utrzymuje się niewiele ponad 32% populacji.

Niewiele mniejszy jest odsetek populacji (28,0%) utrzymującej się ze źródeł niezarobkowych. Stanowią je przede wszystkim świadczenia emerytalne i rentowe. Najwyższe odsetki mężczyzn i kobiet pozostają na utrzymaniu innych osób (38,1%).

W nawiązaniu do tytułu opracowania, warto zwrócić uwagę na sytuację, jaka ukształtowała się na obszarach wiejskich. Zauważa się np., że identyczne lub zbliżone są wskaźniki ludności utrzymującej się z pracy zarówno w miastach jak i na wsi. Analogicznie przedstawia się sytuacja w odniesieniu do niezarobkowego źródła utrzymania (w tym z emerytury). Na wsi w porównaniu z miastami widzimy, że nieco wyższy odsetek ludności pozostaje na utrzymaniu

innych osób. Większe zróżnicowanie, co jest zupełnie zrozumiałe, dostrzegamy w przypadku ludności utrzymującej się z pracy poza rolnictwem.

Warto też zauważyć, że nawet na obszarach wiejskich praca poza rolnictwem stanowi główne źródło utrzymania dla około 21% ich mieszkańców.

Tabela 9. Ludność według głównego źródła utrzymania w 2002 r. (w odsetkach)⁶

Table 9 Population by main sources of maintenance (in percentage)

Główne źródło utrzymania	Ogółem			Miasto	Wieś
	razem	mężczyźni	kobiety		
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Praca	32,3	36,3	28,5	31,1	31,1
poza rolnictwem	28,0	31,2	25,0	32,6	20,7
w tym w sektorze prywatnym					
w rolnictwie	16,5	20,4	12,9	18,9	12,8
w tym w sektorze prywatnym	4,3	5,1	3,5	0,5	10,4
Niezarobkowe źródło	4,2	5,0	3,4	0,5	10,2
w tym:					
emerytura	28,0	24,4	39,3	27,9	28,0
renta					
zasiłek dla bezrobotnych	13,9	11,8	15,9	13,9	14,0
zasiłek pomocy społecznej	9,2	7,8	10,5	8,8	0,8
	1,6	2,0	1,2	1,6	1,6
Dochody z własności	0,6	0,6	0,7	0,7	0,6
Na utrzymaniu	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0
Nieustalone źródło	38,1	37,6	38,5	36,8	40,2
	1,6	1,6	1,6	2,1	0,7

Źródło: Mały Rocznik Statystyczny Polski 2004, GUS, s. 115

Source: Mały Rocznik Statystyczny Polski 2004, GUS, p. 115

⁶ aDane spisu powszechnego.

Podsumowanie

W opracowaniu przedstawiono zasoby ludzkie obszarów wiejskich z uwzględnieniem wielu cech, procesów i struktur. Stanowią one liczący się kapitał i potencjał rozwojowy. Znając ich rozmiary i właściwości, łatwiej jest planować odpowiednie ich wykorzystanie.

Przez dziesiątki lat znacznie większą wagę przywiązywano w Polsce do rozwoju przemysłu, urbanizacji, wielkich aglomeracji itp. Na rozwój wsi i rolnictwa nie starczało środków. Tu opóźnienia, czy wręcz zaniedbania są ogromne i dolegliwe. Wystarczy odnieść się choćby do poziomu wyposażenia w urządzenia i placówki infrastruktury technicznej i społecznej.

Mimo forsowanego rozwoju przemysłu i związanej z nim urbanizacji, na obszarach wiejskich nadal pozostało blisko 40% populacji. Od szeregu lat zauważalny jest przyrost liczebny ludności zamieszkującej na wsi. Pod wieloma względami widoczne są korzystne przeobrażenia wiejskich zasobów ludzkich. Z uwagi na strukturę wieku, wyższe współczynniki zastępowalności pokoleń, ogólną poprawę poziomu wykształcenia itp. – potencjał demograficzny wsi może stanowić nieoceniony czynnik wszechstronnego rozwoju obszarów wiejskich.

Uwzględniając powyższe uwarunkowania, zarówno władze państwowe, jak i samorząd terytorialny, a także liczne organizacje pozarządowe – powinny dołożyć wszelkich starań, aby ten potencjał w jak najszerszym zakresie i jak najlepiej wykorzystać. Ze względu na obserwowane długotrwałe trudności w gospodarce miejskiej, nie ma co liczyć na dalsze, a zwłaszcza szybkie „wchłonicie” przez miasta znaczącej części wiejskich zasobów ludzkich. Należy więc w szerszym zakresie niż dotychczas stawiać na wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich.

Bibliografia:

1. Balicki J., Frątczak E., Nam Ch.: *Przemiany ludnościowe. Fakty – interpretacje – opinie*. Warszawa, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego 2003.
2. *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2004*. Warszawa, GUS.
3. Potrykowska A.: *Przestrzenne zróżnicowanie procesów*. (w:) *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2001*, Warszawa, Rządowa Rada Ludnościowa 2003.
4. *Procesy demograficzne u progu XXI w. Polska a Europa*. Praca zbiorowa pod red. Z. Strzeleckiego, Warszawa, Rządowa Rada Ludnościowa 2003.
5. *Rocznik Demograficzny 2005 i 2006*. Warszawa, GUS.
6. *Rocznik Statystyczny RP 2004*. Warszawa, GUS.
7. Węclawowicz G.: *Przestrzeń i społeczeństwo współczesnej Polski*. Warszawa, PWN 2002.
8. Zdrojewski E. Z.: *Wpływ migracji definitywnych na przyrost rzeczywisty i zmiany struktur ludności w Polsce w latach 1975-1996*. Koszalin, Politechnika Koszalińska 2000.
9. Zdrojewski E. Z.: *Demografia dla ekonomistów*. Koszalin, Politechnika Koszalińska 2004.

Abstract

Human resources as the development of rural areas

Near 40% of the aggregate number of Poland's inhabitants live in rural areas. For the structure of age, profitable transformations of other structures and coefficients of reproduction introduced in this elaboration – demographic resources of rural areas determine the significant development potential. We ought to do our best, to make the full use of it. Versatile rural development should be the main direction of the activation.

Kyewords: human resources, the demographic structure, the social-professional structure of population, rural areas, the development potential.